

Višnja Rogošić

“Svi nezainteresirani za suradnju neka se jave ministru za kulturu”

Izvedbena okupljanja studentske i alternativne scene

Zagrebačkoj neprofesionalnoj sceni u drugoj je polovini 1990-ih godina, široki i relativno lako dostupan prezentacijski okvir izvedbenih radova nudio Susret kazališnih amatera Zagreba (SKAZ), preuzimajući pokroviteljsku ulogu okruženja koje “omogućuje spontanije, neobveznije, drukčije i zanimljivije učenje o kazalištu (...) te kazališne amatere izravno upućuje i uvodi u sam čin kazališta pokazujući, pojašnjavajući i osvještavajući sva dobra scenska rješenja, kao i ona nespretna i manje dobra.”¹ [Derd, 1997: 60-61] Čak i ako zanemarimo supstituciju kreativne emancipacije za manje učinkovitu metodu primanja znanja, SKAZ je u to vrijeme, kako Marin Blažević argumentirano opisuje,² susretanje sveo na brzopoteznu procjenu izvedbene izvrsnosti prema parametrima komisije, frustrirajući dodatno pojedine sudionike implicitnim stavom kako je pojmom “amater” provedena prikladna kategorizacija prikazanoga [Blažević, 1998: 72-73]. Proliferacija studentske i alternativne scene te nezadovoljstvo skazovskom vrijednosnom

ljestvicom i postupcima “brušenja” amatera³ otvorili su pitanje ocrtavanja preciznije isklesanoga festivalskoga okvira, koji bi se selektorskim parametrima te organizacijskim i recepcijskim uvjetima bolje prilagodio identitetu i poetici svoje programske liste. Nova mlada scena pridruživala se jednokratnim akcijama etabliranih umjetnika (poput *Knjiga i društvo* – 22% iz 1998. godine)⁴ ili pokretala projekte manjega opsega i ambicija (poput ATTACKI-ova *Performansa četvrtkom*), međutim, punu energetske potporu toj eksploziji pružit će prije svega iz same scene iznikli festivali, koji su do danas (u profesionalne vode ili “zaborav”) odbacili više produkcijskih i gledateljskih svlakova, ali se još uvijek nisu ugasili.

Festival alternativnoga kazališnog izričaja – FAKI

Iniciranje prvoga od njih jednim je dijelom bilo potaknuto upravo SKAZ-ovim “konzervativnim shvaćanjem pojma kazalište” te “popratnim sadržajem neumjetničkog karaktera”⁵ u vidu nekoliko djelatnika osiguranja Tigar Cikatić zaduženih za reguliranje “kaotičnijih” izvedbi,⁶ no i gomilanjem često kratkoročnih ili *ad hoc* izvedbenih planova koji su zahtijevali fleksibilnije i brže, makar niskobudžetne realizacijske uvjete. Tako je 1998. godine pokrenut Festi-

val alternativnoga kazališnog izričaja – FAKI kao svojevrsni prošireni program *Performansa četvrtkom* Autonomne tvornice kulture – ATTACKI!, uspostavljenoga u njezinu prvom prebivalištu, nekadašnjoj Tvornici dječjih igračaka Biserka u Heinzlovoj ulici. Duga lista izvođača koji su čekali svoj četvrtak navela je Antuna Gracina, Marija Kovača i Marka Zdravkovića (budući Front alternativnoga kazališnog ispada) na sastavljanje prvobitno neselektiranoga sedmodnevnog programa usmjerenoga prema vrlo široko shvaćenoj alternativni standardnoj neprofesionalnoj sceni KUD-ova ili odgojno-obrazovnih ustanova. Jednako tako, festival se odmah otvorio prema cjelokupnoj hrvatskoj i internacionalnoj sceni, šireći s godinama zahvat od Slovenije ili BiH prema geografski udaljenijim performansima.

Registrirane skupine, dramske interpretacije, realistična uprizorenja i klasične kazališne pozornice zamijenile su eksperimentalne grupe i frakcije, jednokratne suradnje, skupno izmišljeni tekstovi predstava, sklonost subverziji i izvedbena okupiranje zagrebačkoga javnog prostora koji je, između ostaloga, jamčio primijećenost festivala. FAKI je širokogrudno udomljavao zagrebačko studentsko kazalište (grupa Irena), ulične izvođače (Nova loža lude mame), alternativce duljega staža (Robert Franciszty), niz skupina koje su nastajale stihijski i povlačile se s novomilenijskom izvedbenom osekam (Ujedinjeni Balkan Inc./U.B.I., Bijesne gliste, Gole i veseli, Lutkarski dječji teatar “Heroin”), pa čak i etablirane kazališne profesionalce (Zijah Sokolović), ali je pozornostu privukao ponajviše anarhičnim lomovima izvedbenih konvencija i društveno-političkim angažmanom pojedinih grupa. Među poznatijim performativnim provokacijama možemo navesti dvije s drugoga FAKI-ja 1999. godine: *Kosovsku bitku* skupine Le cheval čije je izvođenje najavljeno pred tadašnjim jugoslavenskim veleposlanstvom, iako se performeru nisu pojavili, “ali su svojevrsni performans izveli policajci legitimirajući publiku koja je uzalud čekala”⁷ [Bilandžija, 1999] te, prema današnjoj procjeni Marija Kovača – neuspjelu, egzorcističku akciju *Out, demons, out* kojom su članovi Schmrz teatra pokušali istjerati demone iz zgrade zagrebačkoga HNK-a, gađajući je jajima ili pokušavajući oboriti neobarokne stupove karate udarcima. Željena distanca od kazališnoga mainstreama eksplicirana je i u upozore-

FAKI je širokogrudno udomljavao zagrebačko studentsko kazalište, ulične izvođače, alternativce duljega staža, niz skupina koje su nastajale stihijski i povlačile se s novomilenijskom izvedbenom osekam, pa čak i etablirane kazališne profesionalce, ali je pozornost privukao ponajviše anarhičnim lomovima izvedbenih konvencija i društveno-političkim angažmanom pojedinih grupa.



Dizajn: digital bastard / arkin



Dizajn: digital bastard / arkin

nju na stranicama prvih programskih knjižica (“Svi zainteresirani za suradnju mogu nam se javiti na adresu ATTACK-a s napomenom – za FAKI. Svi nezainteresirani za suradnju neka se jave ministru za kulturu.”) i, ovisno o prirodi medija, prepoznata kao senzacija ili neizbrušena drugost.⁸ Reputacija alternativnoga *enfant terriblea* priskrbila je FAKI-ju i uvrštavanje u off-program Eurokaza 2000. godine, gdje su skupine Bez ambalaza (*ff...*), Theatre



Dizajn: Dejan Dragosavac Ruta



Dizajn: Nikola Mijatović - MONATOMIC



Dizajn: Robert Čanak

de femmes (*Onaon*), Oberyu (*La Primavera*) i Teatar... (*Sasvim obična neprivlaka*), prema tvrdnji Gordane Vnuk, zauzele ispražnjeno mjesto profesionalnoga novoga hrvatskog teatra.⁹ Poetici te "druge generacije ikonoklasta" Milko Valent pripisat će tada "plemeniti diletantizam, trošenje vremena na sceni, trošenje znakova, izostanak glume, pasivnu teatralizaciju, bizarne spojeve, režiju praznine", interpretirajući je jezgrovito kao "kazališnu identifikaciju s kaosom svakodnevice"¹⁰ [Valent, 2002: 221].

Kad je pak riječ o produkcijskim uvjetima, FAKI je od samoga početka težio siromašnom kazalištu, zadržavši do danas svoj početni proljetni termin i karakter (uveklje uličnoga festivala. Iako je od prvobitnih minimalnih sredstava (iznos manji od 10 000 kn) prikupljenih kroz dva organizirana "buvljaka" napredovao do jednoga od bolje financiranih¹¹ ATTACK!-ovih programa (između ostaloga i stoga što je njegova realizacija, usprkos problemima s pronalazenjem stalnoga i primjerenoga prostora udruge, bila u potpunosti izvediva), koji obično podržavaju zagrebački Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport te Ministarstvo kulture, mogućnosti opremanja izvedbi najčešće su bile prilično ograničene, s niskobudžetnim smještajem i prehranom (u prostorima ATTACK!-a, privatnom smještaju ili hostelu) te pokrivenim putnim troškovima za trupe koje su dolazile izvan Zagreba. Njegova programska slika do ovogodišnjega trinaestog festivala značajno se uslojila, primjerice uvođenjem radioničkih (cirkuske vještine trapeza, kazališne prakse Livingovaca itd.) i popratnih glazbenih programa, ne napustivši svoju temeljnu okupiranost nekonvencionalnom izvedbom. Organizatori kao sadržajnu poveznicu aktualnoga programa još uvijek navode "subverziju koja šokira, upozorava ili jednostavno komentira dominantnu kulturu kazališnim jezikom", ističući kako "FAKI nije samo festival već je i okupljanje (...) za osvajanje javnog prostora i kontaminiranje istog alternativnim sadržajem".¹² Ipak, s generacijskim smjenama koje su krenule već od trećega festivala (selektorica ovogodišnjega, trinaestog FAKI-ja bila je Lana-Linda Fisković) i promjenom kulturno-društvenih okolnosti, pomalo je ishlapjela relevantna politička i umjetnička subverzivnost te ojačala zabavljачka novocirkuska struja festivala koja se uz neke iznimke (poput uhićenja španjolskoga umjetnika Adriana Schvarzsteina tijekom nastupa na samom otvo-

renju 2008. godine)¹³ prilično udobno smjestila na proljetne zagrebačke ulice te u prostor AKC Medike.

Multimedijalni festival novoga izričaja "Humphrey Bogart"

Iste 1998. godine na inicijativu udruge Gorička alternativna scena (GAS) pokrenut je velikogorički Multimedijalni festival novog izričaja zvjezdanoga imena "Humphrey Bogart", koji je svojim izvedbenim programom gravitirao uglavnom prema zagrebačkoj sceni. Naime, udruga GAS pozvala je Bojana Vukovića, aktivnoga člana više brzonastajućih i jednako tako brzo nestajućih izvedbenih frakcija te suosnivača Teatra... da osmisli jednodnevni program koji je vrlo brzo upotpunjen vizualnim i drugim lokalnim sadržajima poput promocija fanzina. Čvrsto vezan uz FAKI, Vuković je u susjednomu gradu nekoliko godina nastojao oživiti prezentaciju performerskih i drugih eksperimentalnih projekata, grupa poput Gummidect, Bez ambalaže, Le cheval ili Irena (SC-ova radionica dramskoga stvaralaštva), preuzevši ujedno niskobudžetni pristup realizaciji događanja. Izvođači su tako nastupali bez honorara uz povremeno pokriveno putne troškove, a na festival su dolazili uglavnom kako bi izveli svoj nastup i odgledali ostatak izvedbi toga dana, dok se glavnina od desetak tisuća kuna, kojima je Gradsko poglavarstvo Velike Gorice podržalo program, trošila na tisak promotivnoga materijala i najam razglasa. Iako bez ozbiljne lokalne konkurencije i s kasnosjesejskim terminom održavanja u Domu kulture Galženica, izvedbeni program (sa slobodnim ulazom) privlačio je doista mali broj zainteresiranih, za razliku od večernjih koncerata u Klubu 100. Uz malu posjećenost predstava, velikom entuzijazmu organizatora (koji je povremeno hranila pojava novih performera u Velikoj Gorici) poseban je izazov predstavljalo nerazumijevanje službenika Doma kulture. Današnji arhiv festivalskih "anegdota" čine bezobzirni i nenajavljeni prekid večernje

Današnji arhiv "anegdota" s festivala "Humphrey Bogart" čine bezobzirni i nenajavljeni prekid večernje predstave zbog autobusa koji posljednju službenicu Doma kulture odvozi u 22 i 30 ili pronalazenje kazališne dvorane prepune otpadaka zaostalih od jutarnjih dječjih predstava, zbog čega je ulazak u "sveti" izvedbeni prostor znao započinjati "ritualnim" čišćenjem.

predstave zbog autobusa koji posljednju službenicu odvozi u 22 i 30 ili pronalazanje kazališne dvorane prepune otpadaka zaostalih od jutarnjih dječjih predstava, zbog čega je festivalski ulazak u "sveti" izvedbeni prostor znao započinjati "ritualnim" čišćenjem. Namijenjen prije svega okupljanju lokalne alternativne scene, festival se od početka otvorio bilo kojem obliku stvaralaštva koji mu je ista željela ponuditi bez pretenzije da "nadigra" opsežnija i usmjerenija zagrebačka događanja. Stoga je s godinama, kad je centralni izvedbeni izvor polako iscrpljen, "kazališni" program reduciran, a iz rasporeda prošlogodišnjega jedanaestoga "Humphreyja Bogarta", primjerice, u potpunosti isključen te mu se približila jedino večer "slam" poezije.

TEST! – Teatar studentima!

Među događanjima koja su se programski orijentirala prvenstveno prema studentskoj i alternativnoj sceni, festival studentskoga kazališta TEST! (kratica revolucionarnoga zahtjeva *Teatar studentima!*) postigao je najvišu organizacijsku razinu, jaku umreženost (između ostaloga i kroz članstvo u svjetskoj studentskoj kazališnoj organizaciji AITU/IUTA) i značajnu medijsku pozornost.¹⁴ U organizaciji istoimene udruge, TEST! je svoj desetogodišnji kontinuitet¹⁵ započeo 2000. godine, prilagođavajući eksplikaciju programa u podnaslovu širenju na nove teritorije. Tako je već od treće godine postojanja, s dolaskom većega broja inozemnih skupina, postao "međunarodni", a od sedme, s razvojem još 2004. godine uvedenoga programa iz područja suvremenih vizualnih umjetnosti, "međunarodni festival studentskoga kazališta i multimedije". Kao potpora postojećoj mladoj sceni od početka je organiziran platformski, a ne natjecateljski. Namjera je zbivanja bila okupiti na jednome mjestu mlade umjetnike iz regije i omogućiti im uvid u scenu te je sve do 2008. godine većina sudionika boravila u Zagrebu od prvoga do posljednjeg dana festivala, uz osiguran hotelski smještaj ili smještaj u studentskom domu te prehranu u studentskoj menzi, što je danas vrlo teško pronaći na karti svjetskih kazališnih zbivanja. Uglavnom profesionalne produkcijske i organizacijske uvjete za većinom (barem nominalno) amaterske i studentske nastupe omogućila je početna čvrsta veza festivala s državnim institucijama, najviše Studentskim zborom i Studentskim centrom Sveučilišta u

Zagrebu, te nešto manja financijska potpora Gradskega ureda za obrazovanje, kulturu i šport i Ministarstva kulture¹⁶ pa je budžet brzo narastao s dvadesetak (na prvom TEST!-u) do otprilike 300 000 kuna (na četvrtom).¹⁷ Inicijativa za pokretanje događanja ovoga profila došla je od Dubravka Barbarića, tadašnjega predsjednika Odbora za kulturu Studentskoga zbora koji će do 2003. godine zauzeti mjesto festivalskoga producenta. Involviran u više kulturnih projekata, poput glazbenih festivala Rotacija i Nikad čuo, Barbarić je predložio pokretanje kazališnoga festivala, povukavši u novi pothvat Marija Kovača kao suosnivača FAKI-ja i Denisa Pataftu, pokretača SIC-a (prezentacije zagrebačkih studentskih predstava koja je, prema njegovu sjećanju, održana samo jednom, 1999. godine). Dvojac selektora umjetničkoga programa već na prvom TEST!-u uspostavio je slobodarski pristup odabiru predstava i okupljanju suradnika, koji će Patafta, kao budući samostalni umjetnički voditelj, dosljedno provoditi sve do osmoga izdanja, kad festival doživljava generacijski obrat u organizacijskim redovima, a umjetničko vodstvo prelazi u ruke dotadašnje urednice MM programa Martine Miholić. Prve se godine, kao i kod FAKI-ja, prije radilo o popisivanju jednoga dijela prilično brojnih postojećih i prijavljenih produkcija nego o pažljivom traganju za onima koje odgovaraju određenoj poetici, a ta će se otvorenost zadržati i nakon što kasnijih godina (od sedmoga festivala nadalje) umjetničko vodstvo počne uspostavljati široke naslovne teme ("Sveto i profano" – TEST!7, "Zauvijek" – TEST!8, "Komunikacija" – TEST!9+10, "Nula" – TEST!10). Iako mu je u podnaslovu bilo istaknuto samo kazalište, na isti je način festival inkorporirao i druge izvedbene umjetnosti pa su ples i umjetnost performansa od samoga početka bili zastupljeni u programskoj knjižici, dok se koncertnom ponudom ipak mogao pohvaliti samo prateći večernji program.

U namjeri da obnovi umjetničke relacije koje su naglo prekinute ratom u prvoj polovini 1990-ih, događanje je brzo zahvatilo čitavu regiju bivše SFRJ, ugošćujući povremeno i grupe iz udaljenijega inozemstva, poput SAD-a i Rusije. Držeći se te značajne neumjetničke namjere, program TEST!-a od početka će utvrditi poetičku i kvalitativnu šarolikost koja će s godinama postati recepcijski problem jer gledatelji i kritičari nikada nisu znali što bi mogli očekiva-



Dizajn: GRACO



Dizajn: Emil Flatz



Dizajn: Triptih kreativna radionica Sarajevo



Dizajn: Jelena Kovačević Jureša



Dizajn: Jelena Kovačević Jureša

Program TEST!-a od početka će utvrditi poetičku i kvalitativnu šarolikost koja će s godinama postati recepcijski problem jer gledatelji i kritičari nikada nisu znali što bi mogli očekivati. Od srednje struje do žestoke alternative, od diletantizma do profesionalnih standarda, "studentsko" je za TEST! značilo "mlado".



Dizajn: Ivan Klisurić



Dizajn: Ivan Klisurić



Dizajn: Ivan Klisurić

ti. Od srednje struje do žestoke alternative, od diletantizma do profesionalnih standarda, "studentsko" je za TEST! značilo "mlado". Tako je program uključivao doslovno studentsku scenu (i to studentske produkcije kazališnih akademija poput ljubljanskoga AGRFT-a, sofijskoga NATFIZ-a, beogradskoga FDU-a ili bratislavskoga VŠMU-a, ali i studentske skupine s neumjetničkih fakulteta poput zadarske Didaškalje, zagrebačkoga studentskoga kazališta "Ivan Goran Kovačić" te pariških Les Indifférents), mladu nestudentsku scenu (poput zagrebačkih Fasada ili češkoga duWadancea) te mladu alternativnu scenu (kao što je zagrebački Šipak ili beogradski CZKD i Pagan Future Theatre). S godinama su se utvrdili redoviti gosti iz inozemstva, primjerice iz Makedonije, Bugarske i Francuske, kao i stalno prisutne domaće skupine poput Nove grupe, studentskoga kazališta IGK ili sarajevsko-zagrebačkoga Le chevala. Zanimljivo je, međutim, kako festival, usprkos brojnim inicijativama organizatora, nikada nije uspio ostvariti postojanu vezu sa srodnom institucijom, jednako posvećenom i kazalištu i studentima – zagrebačkom Akademijom dramske umjetnosti.¹⁸ Uz glavni izvedbeni, TEST! je nudio i radioničke programe (npr. glume po Vahantgovljevoj metodi, suvremenoga plesa, pentjak-silata), razgovore o predstavama, neko vrijeme radilo se i na objavljivanju dnevnoga *newslettera*, a od 2004. godine MM program otvorio je vrata i studentskoj sceni vizualnih umjetnosti. Uglavnom sedmodnevni, studentski event pokrio je tako (prvih godina u siječnju, a potom u proljeće) glavninu galerijskoga, kazališnoga i multimedijskoga prostora zagrebačkoga Studentskoga centra u Savskoj ulici, koji je uz neke iznimke, ostao gotovo isključivo mjesto održavanja festivala. Početna izvrsna recepcija opravdala je taj prostorni zahvat. Naime, studentska i druga mlada populacija, među kojom je bio i veliki dio FAKI-jeve publike, punila je dvorane Teatra &TD, Galeriju SC-a i MM centar. S top-ljenjem, razilaženjem ili profesionalizacijom snažno povezane scene, koja je postojala krajem 1990-ih i početkom 2000-ih, došlo je do promjena i na recepcijskoj strani jednadžbe pa festival koji ne odustaje od svoga liminalnoga statusa danas prati nova i ponešto prorijedena generacija laičkih i stručnih gledatelja. Međutim, prilično pasivna selektorska politika TEST!-u je oduvijek predstavljala daleko ozbiljniji teret, dodatno otežan do danas nedovoljno

istraženim naslijeđem mitologiziranih kratica IFSK i DMT¹⁹ i njima pripadajućih kazališnih skupina (poput SEK, Lero, Coccolemocco, Kugla glumište). "Iako smo znali za tu tradiciju, nismo se na nju nadovezivali", tvrdio je Denis Patafta. "Studentsko kazalište devedesetih nastajalo je dosta spontano i (...) razvijalo se iz postojećih društveno-političkih odnosa."²⁰ [Patafta u Slunjski, 2004] Identitetsku su sadnicu tako organizatori pokušali izbjeći, ali njezinih su se "glasovitih" razmjera više puta prisjećali kazališni kritičari,²¹ uočavajući (uglavnom benevolentno) postupno stišavanje inicijalnoga energetskoga i kreativnoga vala ("nedostatak one anaroidne, subverzivne energije")²² [Marjančić, 2005] koji festival nije uspio iskoristiti na pravi način. Naime, probiranje među prijavljenim studentskim, poluprofesionalnim i eksperimentalnim produkcijama, nije se puno promijenilo od prvoga do desetoga TEST!-a, supstituirajući tako mogućnost ozbiljnoga sastavljanja izvedbenoga programa igrom na sreću²³ koju, čak i ako izuzmemo poetički profiliraniju, kvalitetom pouzdaniju i sve gušću konkurenciju, publika brzo pre-rasta.

Umjesto nostalgičnoga završetka, u duhu opisanih festivala, izabrat ću radije malu provokaciju upućenu hrvatskoj teatrografiji kojoj je većina sljedećih izvedbi vjerojatno nepoznata: *Hrvanje Hrvata; Dresura; Komsji kapičik; Čokobuba i zlatni dikobraz; Zelena divljina; Riblja horda; Male or female; Egzikucija; Osmi uvertira; Plam; Fino varivo; Naličja; Plagijat; Divlja koža; Ako...; Hijeroanarija tijela; 21 minuta; Pijun koji je htio postati kraljica; Kafka gegen Pound; Upoznavanje; Kao da sam otvoren; Unutrašnji zakoni; Frida Kahlo – Una pierna y tres corazones; Lej do luta!; Blato (otkrivanje detinjstva, lillihipa i grejfruta); Djevin skok ili Proljeće u slijepoj ulici; Dva stola, dvije stolice i tri tijela; Dabogda se na ovoj predstavi provell do Svetozar Jovanović u periodu od devedeset i prve do devedeset i pete u, recimo, Hrvatskoj...*

¹ Usp. Derđ, Zdenka (1997.), *Put od osobnog do scenskog identiteta*, magistarski rad, str. 60-61.
² Usp. Blažević, Marin (1998.): "Kazališni amateri u stezi profesionalizma", *Frakcija*, br. 8, str. 72-73.
³ Usp. Frlić, Oliver (2002./2003.): "Alternativa devedesetih", *Frakcija*, br. 26/27.

⁴ Usp. Grubić, Igor, (ur.) (1998.), *Knjiga i društvo 22% Umjetnost i aktivizam*, Zagreb: Autonomna tvornica kulture.
⁵ Iz uvodnika programske knjižice FAKI-ja 1998. godine.
⁶ Usp. Rogošić, Višnja (1998.): "Schmrtzovci pobrali batine", *Studentski list*, 28. 4.
⁷ Usp. Bilandžija, Ž. (1999.): "Egzorcizam u HNK", *Novi list*, 28. 4.
⁸ Usp. Kovač, Mario (1998.): "Čemu festival", *Frakcija*, br. 8; Marjančić, Suzana (2000.): "Dr. INAT in the Alternative Theatre of the Nineties", *Frakcija*, br. 16; Frlić, Oliver (2002./2003.): "Alternativa devedesetih", "Theatre des femmes" i "Le cheval", *Frakcija*, br. 26/27.
⁹ Usp. Matan, Branko, (prir.) (2002.), *Eurokaz 1987/2001*, Zagreb: Eurokaz festival, str. 154-155.
¹⁰ Usp. Valent, Milko (2002.), *Eurokaz – užareni suncostaj*, Zagreb: Naklada MD, str. 221.
¹¹ Budžet FAKI-ja 2010. godine značajno je smanjen pa je festival skraćen na samo četiri dana.
¹² Usp. www.attack.hr/faki/?s=sto
¹³ Usp. www.kulturpunkt.hr/i/vijesti/827/?year=2010&month=7
¹⁴ Primjerice, medijski pokrovitelji trećega TEST!-a bili su zagrebački Radio Student, ljubljanski Radio Student, beogradski 92 i sarajevski eFM.
¹⁵ Zbog problema s financijskim sredstvima između sedmoga i osmoga festivala napravljena je jednogodišnja stanka te se 2010. godine održao deseti, a ne jedanaesti TEST!
¹⁶ Ta će veza oslabjeti od četvrtoga festivala nadalje, kad TEST! sve više počinje djelovati kao samostalna udruga, tražeći vlastite sponzore i druge izvore financiranja.
¹⁷ Posljednjih godina taj se iznos prepolovio.
¹⁸ Štoviše, Dubravko Barbarić tvrdi kako je 2003. godine tadašnji dekan ADU-a Vjeran Zuppa 10% sredstava koje je zagrebačko Sveučilište festivalu isplatio putem računa Akademije pokušao zadržati na Akademiji, pravdajući to kao uslugu korištenja njihova računa.
¹⁹ Internacionalni festival studentskih kazališta (1961-1973) i Dani mladog teatra (1974-1977, 1980-1982). Usp. Matan, Branko: "Ključić u ruci Marina Carića" u: Matan, 2002.
²⁰ Slunjski, Ivana (2004.): "Unikatna oholost i zatvorenost kazališne scene" (razgovor s Denisom Pataftom), *Zarez*, 11. 3.
²¹ Usp. Braut, Helena (2005.): "Neznanje krpano entuzijazmom", *Vjesnik*, 19. 3.; Munjin, Bojan (2005.): "Položeni Test", *Feral Tribune*, 18. 3.
²² Usp. Marjančić, Suzana (2005.): "Djeca trajne, ali pomalo umorne slobode", *Zarez*, 24. 3.; Kolega, Katarina (2006.): "Test bez okusa i mirisa", *Slobodna Dalmacija*, 10. 4.
²³ Usp. Braut, Helena (2005.): "Predstave neujednačene kvalitete", *Vjesnik*, 11. 3.

Literatura:

- Bilandžija, Ž. (1999.): "Egzorcizam u HNK", *Novi list*, 28. 4.
 Blažević, Marin (1998.): "Kazališni amateri u stezi profesionalizma", *Frakcija*, br. 8.
 Braut, Helena (2005.): "Predstave neujednačene kvalitete", *Vjesnik*, 11. 3.
 Braut, Helena (2005.): "Neznanje krpano entuzijazmom", *Vjesnik*, 19. 3.
 Derđ, Zdenka (1997.), *Put od osobnog do scenskog identiteta*, magistarski rad.
 Frlić, Oliver (2002./2003.): "Alternativa devedesetih", "Theatre des femmes" i "Le cheval", *Frakcija*, br. 26/27.
 Grubić, Igor, (ur.) (1998.), *Knjiga i društvo 22% Umjetnost i aktivizam*, Zagreb: Autonomna tvornica kulture.
 Kolega, Katarina (2006.): "Test bez okusa i mirisa", *Slobodna Dalmacija*, 10. 4.
 Kovač, Mario (1998.): "Čemu festival", *Frakcija*, br. 8.
 Marjančić, Suzana (2000.): "Dr. INAT in the Alternative Theatre of the Nineties", *Frakcija*, br. 16.
 Marjančić, Suzana (2005.): "Djeca trajne, ali pomalo umorne slobode", *Zarez*, 24. 3.
 Matan, Branko, (prir.) (2002.), *Eurokaz 1987/2001*, Zagreb: Eurokaz festival.
 Munjin, Bojan (2005.): "Položeni Test", *Feral Tribune*, 18. 3.
 Programske knjižice festivala FAKI, TEST! i "Humphrey Bogart"
 Rogošić, Višnja (1998.): "Schmrtzovci pobrali batine", *Studentski list*, 28. 4.
 Slunjski, Ivana (2004.): "Unikatna oholost i zatvorenost kazališne scene" (razgovor s Denisom Pataftom), *Zarez*, 11. 3.
www.attack.hr/faki/?s=sto (30. lipnja 2010.)
www.kulturpunkt.hr/i/vijesti/827/?year=2010&month=7 (30. lipnja 2010.)
 Valent, Milko (2002.), *Eurokaz – užareni suncostaj*, Zagreb: Naklada MD.